

VPRAŠANJA OB KOZOLCU*

ANDREJ MALNIČ

Letos bo poteklo šestdeset let, odkar je bila natisnjena razprava Antona Melika Kozolec na Slovenskem [Mel 31]. O njenem pomenu pričajo besede Franja Baša, ki je istega leta v svoji oceni tega dela zapisal: *"To je v naši in svetovni literaturi prvo delo, ki obravnava slovenski kozolec kot zemljepisno in narodopisno celoto."* [Baš 31, str. 332] Na tem mestu želimo zastaviti nekaj vprašanj, ki jih implicira današnje branje te knjige, kakor tudi prejšnjih in poznejših razprav Baša, Vurnika, Pirkoviča in Stabeja. Pri tem nas bo zanimala predvsem geneza kozolca in ne vsa problematika, ki jo ti avtorji obravnavajo.

Preletimo najprej osnovne poteze različnih pogledov o nastanku in razvoju kozolca. Melik je najpomembnejši predstavnik tiste smeri, ki trdi, da je kozolec v severovzhodnih Alpah slovenskega izvora in, kakor je sam zapisal:

...razvoja kozolca do toplarja ne smemo staviti v novo dobo, marveč ga moramo predpostavljati že kot starejšo napravo. Na to kažejo že starinske označbe zanj, še bolj pa dejstvo, da imamo tako na široko razširjen enak tip z istimi variantami. [Mel 31, str. 57]

Tej razlagi nasprotni sta mnenji Iva Pirkoviča in Franja Baša. Prvi ne le da pojav razvitejše oblike kozolca razume kot fevdalčev premišljen gospodarski odgovor na klimatske razmere v 17. in 18. stoletju, marveč odreče kozolcu tudi vsakršno ljudskost:

Vendar mislim, da bi nam arhitektonske in estetske podobe kozolca ne mogel dovolj pojasniti niti dolgotrajen razvoj; saj bi ju zares težko označili za zgolj folklorni... Tu je, zlasti pri velikih gruntarskih kozolcih, tudi toliko razumarske gradbene drznosti, da bi jo težko pripisali samo folklornemu razvoju, naj bi bil še tako dolg. [Pir 64, str. 289]

Pirkovič se je skliceval tudi na Baševo razpravo iz leta 1929. Toda Baš, ki je tudi postavil razvitejše oblike kozolca v novejši čas [Baš 29], klimatskih razmer ne poudari tako kot Pirkovič. V svoji zadnji razpravi [Baš 84, str. 145] je Baš menil, da naj bi se kozolec (stog) razvil s srednjeveškim tesarstvom iz ostrvi. Nadaljnji razvoj je tesno vezal na naprednost kmetijstva in velikost ter gospodarsko moč

* Vprašanja je avtor zastavil v okviru diskusije na podiplomskem predavanju prof. Angelosu Bašu januarja 1991.

kmetijskega obrata. Poudaril je pomen in vlogo fiziokratizma, nastopov novih poljedelskih kultur, kmetijskih orodij. Skratka, razvoj kozolca in njegovo širjenje razloži znotraj stvarnega gospodarskega okolja.

Kozolec sodi med etnografsko najpomembnejša gospodarska poslopja na Slovenskem. Z njim je kmet na Slovenskem rešil predvsem vprašanje sušenja žita v snopih. Sušenje žitnega snopja v kozolcih pa je na delu slovenskega ozemlja zavrlo zraščanje vseh gospodarskih poslopij v eno stavbo, ker arhitektura kozolca za tako zraščanje ni bila primerna. [Baš 84, str. 146]

Tako glavni predstavniki različnih mnenj. Vendar pa obstaja še preveč odprtih vprašanj, da bi lahko izrekli sodbo. Pomisleke navaja že Pirkovič [Pir 64, str. 290]. Eden temeljnih je prav gotovo vprašanje o gospodarskem okolju, v katerem naj bi se kozolec razvil. In prav zato predlagamo, da velja to problematiko kozolca premisliti v okviru raziskave Marjana Britovška *Razkroj fevdalne agrarne strukture* [Bri 64]. Čeprav Britovšek kozolca v svojem delu ne omenja, je njegova raziskava relevantna tudi za problem:

Razdeljevanje srenjskih pašnikov in gozdov je ustvarilo skupno z zemljiško odvezo v ožjem in širšem smislu pogoje za razvoj kapitalističnih oblik individualiziranega kmetijstva. [Bri 64, str. 78]

Vprašujemo: ali so razvite oblike možne v srenjskem kmetijstvu, ali pa nastopijo šele v okolju, kjer se kmetijstvo individualizira? Je kozolec last srenje ali pa morda individualne kmetije? Kakšen je tedaj bil vpliv razdelitve srenjskih pašnikov in gozdov na razvoj kozolca? Tudi gozdov; saj je za razvitejše oblike kozolca potreben kakovosten stavbni les, podložniki pa vse do 15. stoletja niso imeli lastnih gozdov. Ob tem omenimo še problematiko gozdnih služnosti. Te pomisleke bi mogli navezati na Stabejeve raziskave iz leta 1954. Stabej je raziskoval obdobje od 16. do 19. stoletja in je na lastno razočaranje prve zapise o kozolcu odkril šele v gradivu iz 17. stoletja:

Domala prepričan sem bil, da bo kozolec omenjen ali celo zapisan s slovenskim izrazom v kakem urbarju na slovenskih tleh, v Andrea Rezla Gornih Bvqvi leta 1582, ali v kaki drugi listini med znanimi slovenskimi rokopisnimi starosvetnostmi. [Sta 54, str. 35]

Zanimiv je tudi Melikov zemljevid geografske razširjenosti kozolca na Slovenskem [Mel 31, pril XXXVIII] (glej tudi [Muš 70]). Na tem zemljevidu najbolj preseneča dejstvo, da razvite oblike kozolca ne prestopijo slovenskohrvaške politične meje. To naj bi, po Melikovih besedah presenetilo že Rhamma [Mel 31, str. 47]. Znano je, da večji del ozemlja "s popolnim gospostvom kozolca (tu se suši samo v kozolcu; uporablja se samo kozolec s streho)" [Mel 31, pril XXXVIII] pravzaprav pripada nekdanji deželi Kranjski*. Tako Baš:

Mogoče je izhodišče kozolca Dolenjska, kjer je dosegel najvišjo izobliko, odtod pa se je širil drugam, na vso Kranjsko, pa tudi v Celjsko kotlino, ki je npr. po ugotovitvah I. Orožna še v 16. in 17. stol. dajala žitno desetino le v snopih s kop, in to na področjih, kjer danes kop ne poznajo (npr. okoli Vranskega).

Ali bi zato bilo možno poleg razlogov, ki so jih doslej navedli omenjeni avtorji, pomisliti še na upravno-politične deželne meje znotraj slovenskega prostora, tj., v kolikšni meri bi mogle na geografsko razprostranjenost kozolca vplivati - poleg gospodarskih - tudi upravno-politične razmere v posameznih slovenskih deželah? Posebej še v Savinjski pokrajini, ki je bila leta 1311 odzeta Kranjski ter priključena Štajerski [Kos 85, str. 254]. In kjer so še v 16. in 17. stoletju "dajali žitno desetino le v snopih s kop" [Baš 84, str. 146], čeprav je okolje Savinjske pokrajine v geografskem pogledu slično onemu na ožjem Kranjskem. Tu pa so kozolec vsaj v 17. stoletju že poznali.

* Kranjska je stara Krajina, to je pokrajina, ki se je prvotno raztezala od Hrušice do Vitanjske gore in Boča ter od Julijskih Alp in Karavank do Kočevskih gozdov in spodnje Krke. Ta Krajina je v geografskem oziru sicer primeroma trdno sklenjena, toda ne toliko, da bi se mogla zoperstavljati negeografskim faktorjem, ki so jo razbili v dve polovici: ožjo Kranjsko (Gorenjsko, del Notranjske in Dolenjske) in Savinjsko (porečje Savinje in desno porečje Sotle) [Kos 85, str. 236].

LITERATURA

- [Baš 29] Franjo Baš, Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984, str. 150-165.
- [Baš 31] Franjo Baš, Kozolec na Slovenskem, Gospodarska poslopja na slovenskem podeželju, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984.
- [Baš 84] Franjo Baš, Gospodarska poslopja na Slovenskem, Stavbe na slovenskem podeželju, Izbrani etnološki spisi, Ljubljana 1984.
- [Bri 64] Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964.
- [Kos 85] Milko Kos, Postanek in razvoj Kranjske, Srednjeveška kultura, družbena in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 254.
- [Mel 31] Anton Melik, Kozolec na Slovenskem, Ljubljana 1931.
- [Muš 70] Marjan Mušič, Arhitektura slovenskega kozolca, Ljubljana 1970.
- [Pir 64] Ivo Pirkovič, O nastanku žitnega kozolca, Slovenski etnograf XVI-XVII, Ljubljana, 1964, str. 289-305.
- [Sta 54] Jože Stabej, Gradivo za obravnavo o Kozolcu na Slovenskem, Slovenski etnograf VI-VII, Ljubljana 1954, str. 35-72.